

Gender a změny v dělbě práce v domácnostech s dětmi v době pandemie covidu-19*

HANA HAŠKOVÁ^{1**}, RADKA DUDOVÁ¹, LENKA FORMÁNKOVÁ¹,
HANA MAŘÍKOVÁ¹, LIBORA OATES-INDRUCHOVÁ², MARKÉTA ŠVARCOVÁ¹,
MARTA VOHLÍDALOVÁ³

¹Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha

²Univerzita Graz

³AMBIS Vysoká škola, Praha

Gender and Changes in the Division of Labour in Households with Children during the Covid-19 Pandemic

Abstract: The article ties in with the scholarship on the impact of the Covid-19 pandemic on gender equality. Based on a qualitative analysis of interviews with parents of children under 12, we examine the processes that led to the increase or dismantling of the gender division of labour in families during the first nationwide lockdown. Using the concepts of path dependency and 'doing' and 'undoing' gender, we explain the strategies couples with children used to adapt to the enormous increase in reproductive work in the family during lockdown. 'Doing gender' practices witnessed during lockdown included an acceptance of the increased care work as the responsibility of women, ensuring 'a room of one's own' only for men, and separating the public and private sphere only for men. Practices that led to 'undoing gender' involved mainly the explicit negotiation between partners of the division of labour during the lockdown and the organisation of reproductive work in 'shifts'. The division of labour within a couple before the pandemic proved to be crucial for what strategy they chose to adapt to the lockdown. According to our findings, extending the egalitarian division of labour has led to greater satisfaction among partners and indicates greater societal resilience to crises.

Keywords: pandemic, Covid-19, division of labour, doing gender, undoing gender

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2022, Vol. 58, No. 4: 427–455

<https://doi.org/10.13060/csr.2022.025>

* Výzkum k tomuto článku vznikl s finanční podporou Univerzity Graz. Analýza byla podpořena projektem *Genderové aspekty pandemie: redefinice péče v důsledku krize spojené s nemocí covid-19?*, GA ČR, č. 21-13587S. Autorky se na článku podílely rovným dílem.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu PhDr. Hana Hašková, Ph.D., Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Jilská 1, 110 00 Praha 1, e-mail: hana.haskova@soc.cas.cz.

Úvod

V březnu 2020 vláda České republiky (ČR) v souvislosti s pandemií covidu-19 plošně uzavřela školy a školky, řadu hospodářských odvětví i služeb. Omezena nebo zakázána byla většina volnočasových aktivit. Skoro čtvrtina ekonomicky aktivních obyvatel nemohla pracovat buď vůbec, nebo byla jejich práce omezena, další necelá čtvrtina pracovala plně z domova [PAQ research, IDEA Anticovid, NMS 2020]. Pro rodiče malých a školou povinných dětí představovalo uzavření škol a institucí péče nebyvalé zvýšení objemu péče o děti a domácnost. Na institucionální úrovni vláda poměrně rychle reagovala úpravou „ošetřovného“, sociálně pojistné dávky částečně nahrazující pracovní příjem rodiči pečujícímu o dítě v době nemoci či karantény. Neobjevila se ale žádná snaha upravit či nahradit fungování škol a školek, kromě krizových dětských skupin pro klíčové profese, jejichž fungování bylo v první vlně pandemie také omezené. Tato reakce odpovídala nastavení genderové kultury¹ v ČR, kdy péče a výchova dětí jsou primárně odpovědností rodičů, konkrétně matek, od kterých se očekává upozadění jiných než pečovatelských aktivit. V důsledku toho vznikající nerovnosti na mikro- a mezoúrovni mohou mít důsledky i pro makroúroveň ve smyslu vytvoření oblastí zranitelnosti, a tedy snížení celospolečenské odolnosti vůči krizi. Vzhledem k nárůstu přítomnosti mužů v domácnostech v době pandemie kvůli rozšíření práce z domova, snížení pracovních povinností v některých zaměstnáních nebo ztrát zaměstnání mohlo ale docházet naopak k většímu zapojení otců do péče a snížení genderového rozdílu v době strávené neplacenou prací a péčí.

Publikovaná literatura neposkytuje jednoznačnou odpověď na otázku, zda v pandemii převážily změny vedoucí ke zmenšení [např. Craig, Churchill 2020; Shafer, Scheibling, Milkie 2020; Chung et al. 2021], nebo k prohlubování genderových nerovností [např. Del Boca et al. 2020; Fodor et al. 2021; Kulic et al. 2021].

Z českých dat z druhého, podzimního uzavření škol a školek v ČR vyplývá, že ačkoliv k navýšení času stráveného neplacenou prací došlo i u otců, matky byly zasaženy více. Počet hodin strávený týdně péčí o děti v rodinách s nezletilými dětmi narostl na hodnotu 28,7 hodiny týdně u žen a 17,8 hodiny u mužů. V případě času stráveného domácími pracemi dosáhl hodnoty 14,8 hodiny u žen a 9,5 hodiny u mužů. Zároveň čas strávený placenou prací tehdy u žen poklesl na 20,8 hodiny a u mužů na 34,2 hodiny týdně [Vohlídalová 2020]. Matky s dětmi přitom patří ke skupinám, jejichž psychická pohoda byla v rámci pandemie zasažena nejvýrazněji [Bartoš et al. 2020].

Kvantitativní data však neumožňují odhalit, co stojí za výsledným rozdělením reprodukční práce v rodině a jak tyto změny reflektují samotní rodiče. Náš článek proto představuje výsledky výzkumu, který se zaměřil na to, jak dochá-

¹ Kulturu chápeme v antropologickém smyslu každodenních praktik, jejichž prostřednictvím účastníci sociální interakce dávají smysl své žité zkušenosti [např. Williams (1958) 1989]. K genderové kultuře české společnosti např. Havelková a Oates-Indruchová [2015].

zelo v českých domácnostech s předškolními a mladšími školními dětmi k prohlubování nebo naopak zeslabování genderových nerovností v lockdownu na jaře 2020. Naši analýzu rámuje teoretickými koncepty *dělání genderu* [West, Zimmerman (1987) 2008] a *rozvolňování genderu* [Deutsch 2007; Lorber 2005], které umožňují dobře popsat a vysvětlit změny i setrvačnost genderové dělby práce mezi rodiči.

Vycházíme z 28 polostrukturovaných rozhovorů (čtrnáct párů) pořázených v květnu 2020 a využíváme kvalitativní analýzu k popisu a porozumění strategiím a praktikám zvládnání covidové „krize péče“ [Leonard, Fraser 2016]. Strategiím rozumíme v bourdieuvském smyslu jako „souborům činů vykonávaným pro dosažení dlouhodobějších či krátkodobějších cílů“ [Bourdieu 2002: 79], které ale „jen velice zřídka spočívají na principu skutečné strategické intence“ sociálních aktérů [Bourdieu 1998: 110]. Praktiky pak chápeme jako konkrétní činy a jednání aktérů v každodenním žitém světě.

I v malém vzorku partnerských dvojic s (před)školními dětmi lze očekávat, že se budou některé páry při zvládnání covidové krize uchýlovat k genderovým „zdrojům“ [Messerschmidt in Presser 2005: 2071], poskytovaným představami o maskulinitě a feminitě kolujícími v českém prostředí. Je ale také možné, že jiné páry se od dělání genderu odkloní. Naším cílem je na empirických datech popsat, zda a jak k těmto odlišným praxím dochází. Díky tomu budeme moci porozumět tomu, jak krizová situace ovlivnila dělání či rozvolňování genderu v párech s malými dětmi, jakou roli dělání či rozvolňování genderu hrálo při jejich adaptaci na krizovou situaci a jaké důsledky tyto praktiky dělání či rozvolňování genderu měly pro zvládnutí situace a obecně pro odolnost společnosti v době globální pandemické krize.

Naše práce navazuje na současnou diskusi o dopadech pandemie na proměnu genderové kultury a dělby práce v rodinách. Její přínos spatřujeme v detailní analýze bezprostředních dopadů pandemie na dělbu práce v kontextu českého kulturního a institucionálního prostředí, které dosud nebyly uspokojivě zmapovány. Specifický kontext krize nám dále umožňuje zkoumat, zda lze zjištění předchozích výzkumů týkajících se dělby práce v rodinách a zapojení mužů do reprodukční práce [např. Maříková 2009; Šmídová 2008] aplikovat i na tuto situaci.

Co víme o dopadech pandemie covidu-19 na genderovou dělbu práce?

Pandemie covidu-19 byla v počátku provázena nadějí, že přítomnost mužů v domácnosti povede k jejich vyššímu zapojení do reprodukční práce a k narovnaní genderové dělby práce. Podle některých výzkumů [Fodor et al. 2020; Craig, Churchill 2020; Shafer, Scheibling, Milkie 2020] se dělba práce v pandemii posunula k vyššímu zapojení mužů a snížení genderové nerovnosti. Podle jiných dopadla zvýšená zátěž reprodukční práce v lockdownu naopak výrazněji na ženy a vedla k prohloubení genderové nerovnosti [Lewis 2020]. Éva Fodor et al. v roce

2021 přehodnotily své závěry z roku 2020 a konstatovaly, že ačkoliv maďarští otcové deklarovali vyšší zapojení do neplacené práce, vzhledem k tomu, že před pandemií věnovali neplacené práci mnohem méně času než matky, zátěž matek narostla významně více než zátěž otců a prohloubila se genderová mezera v péči o děti [Fodor et al. 2021]. Nejvíce zatížené byly oproti otcům ve stejné situaci vysokoškolačky a matky pracující z domova. Fodor et al. [ibid.] proto upozornily, že práce z domova může genderové nerovnosti prohlubovat. Johnston, Mohammed a van der Linden [2020] porovnávali data z Austrálie a Kanady, ve kterých se výrazně zvýšil počet hodin, který ženy v lockdownu trávily péčí o děti. Ačkoliv procentuální nárůst času byl u mužů stejný nebo vyšší než u žen, absolutní čísla ukazují, že zatížení žen bylo enormně vyšší. To se v Kanadě projevilo zhoršením mentálního zdraví žen [ibid.].

Podle Shafera, Scheiblinga a Milkie [2020] lze spatřovat vysvětlení vyššího zapojení otců do reprodukční práce v době lockdownu ve „vystavení se potřebě“. Tím, že trávili více času doma, byli více vystaveni požadavkům dětí a potřebám spojeným s chodem domácnosti, které pro ně byly před pandemií „neviditelné“ [ibid.]. Další možné vysvětlení spočívá v „časové dostupnosti“ [Bianchi et al. 2000]. Muži se na reprodukční práci podíleli více proto, že měli více času, jelikož jejich placená práce, dojíždění i volnočasové aktivity byly omezeny.

Naopak při vysvětlení toho, proč pandemická situace vedla k prohloubení genderové nerovnosti v dělbě práce, autorky a autoři využívají koncept symbolických dichotomií, který ukazuje, že jsou v rámci symbolického řádu některé kategorie spojeny s maskulinitou a jiné s feminitou. Pro nás zvláště relevantní je spojení tzv. emocionální práce (péče o psychickou prosperitu a *well-being* příjemců péče) s ženami [Hochschild, Machung 1989]. I při změně podmínek se tyto kulturní představy mění jen obtížně. Sféra domova je i přes dočasnou přítomnost mužů symbolicky spojena se ženami a feminitou [Mallett, Marks, Skountridaki 2020] a péče o děti a udržování domova jsou pokládány za povinnost žen.

Jiným vysvětlením, které využívá např. Sophie Hennekam a Yuliya Shymko [2020], je koncept dělání genderu [West, Zimmerman (1987) 2008]. Tyto autorky dospěly k závěru, že v okamžiku, kdy dojde ke katastrofě, dělání genderu může poskytnout prvotní orientaci uprostřed chaosu. Jelikož ostatní normy a stávající řád přestávají platit, lze nalézt dočasnou stabilitu a kompenzaci ve známých genderových předpisech [Hennekam, Shymko 2020].

Teorie dělání genderu [West, Zimmerman (1987) 2008] umožňuje vysvětlit změny i setrvačnost genderové dělby práce mezi rodiči. Toto chápání genderu opouští epistemologické pozice socializace do genderových rolí a přechází na pozice interakcionalismu. Dělat gender znamená, že v každé sociální interakci se gender dynamicky vytváří a vyjednává v konfrontaci s očekáváními spojenými s chováním a prezentací žen a mužů. Všichni jsme neustále podrobeni hodnocení, zda tyto představy naplňujeme, ale zároveň máme prostor pro individuální vyjednávání hranic. Každá interakce má tak potenciál přispět buď k potvrzení existujících genderových norem, nebo k jejich změně.

K dlouhodobé a postupné změně odkazuje přeformulování teorie „doing gender“ (dělání genderu) směrem k „undoing gender“ (rozvolňování či nedělání genderu). Tento termín zavedla Judith Butler [2004]. Pro naše účely je ale vhodnější pojetí „undoing gender“ podle Francine M. Deutsch [2007], která poukazuje na dosud málo využitý potenciál West a Zimmermanovy teorie nejen posouvat genderové hranice, ale vůbec je rozrušit.

Deutsch vychází mimo jiné z radikální vize „světa bez genderu“, kterou vyvinula Judith Lorber [2005]. Lorber se zamýšlí nad tím, jak by vypadal svět, ve kterém by se kategorie gender stala irelevantní: „žádná kategorie lidí by nebyla cennější než nějaká jiná“ a „naprostá parita by konstruování a udržování genderových rozdílů učinila bezpředmětným“ [Lorber 2005: 166]. Neznamena to, že v takovém světě by zmizela nerovnost a diskriminace, protože další osy, podél nichž dochází k znevýhodněním určitých skupin, by přetrvaly. Důsledkem rozvolnění genderu jako kategorie rozlišování (a potažmo nerovnosti) mezi lidmi by ale byl svět, v němž by emoce, schopnosti, aktivity a společenské role včetně role rodičovské nenesly genderovanou symboliku.

Genderová kultura v České republice

Kultura, i ta genderová – tedy každodenní praxe vytváření významů prostřednictvím sociálních interakcí a představ o genderových rolích – se mění jen pomalu a zaostává za legislativními změnami směrem k rovnoprávnosti mužů a žen. V českém kontextu představuje polistopadové nadšení pro tradiční feminitu a maskulinitu logický vývoj: spolupůsobila zde totiž všeobecná averze vůči komunistické rétorice rovnoprávnosti a emancipace a subverzivní postavení „západní“ kultury [Oates-Indruchová 2002]. Postupné rozebrání infrastruktury jeslí a školek v devadesátých letech 20. století a zaostávání za většinou evropských zemí, pokud jde o gender pay gap, pak poskytly materiální rámec pro retraditionalizaci genderových rolí a refamilializaci, které započaly již v období státního socialismu [Hašková, Uhde 2009; Havelková, Oates-Indruchová 2015]. Zároveň ale po sobě socialistické období zanechalo i diskurzy a praxi opačnou: práce žen na plný úvazek, která s sebou nese ekonomickou nezávislost i rozhodovací moc v rodině, zůstává normou. Genderová kultura postsocialismu ve smyslu každodenní praxe genderových vztahů tak vykazuje diskurzivní ambivalenci [Křížková et al. 2011].

Přestože je práce žen na plný úvazek v ČR normou, prosadil se zde kulturní model intenzivního mateřství [Hays 1996] a matkou poskytované celodenní péče o děti do tří až čtyř let jejich věku, podporovaný rodinnou politikou (skrze dlouhodobý nedostatek předškolních zařízení a koncepci finanční podpory pečujících rodičů), která odráží a reprodukuje dominantní genderové hodnoty [Formánková, Dobrotic 2011]. Modely dělby práce a péče jsou tak ovlivněny genderovou kulturní normou i institucionálním nastavením. Teorie závislosti na předchozím

vývoji (path-dependency) vysvětluje omezenou možnost změny – jak v nastavení institucí, tak v individuálním jednání – mimo jiné i omezenou rychlostí změny kultury [Pfau-Effinger 2005]. V našem kontextu se jedná o udržování modelu hlavního živitele a sekundární živitelky – hlavní pečovatelky. Placenou práci matka podřizuje potřebám dětí, neusiluje o kariérní růst, volí práci natolik flexibilní, aby zvládala uspokojovat potřeby dětí, a má zpravidla nižší příjem [Maříková, Křížková, Vohlídalová 2012].

Výraznější zapojení otce do péče je v ČR výjimkou [Šmídová 2008; Maříková 2009]. Šmídová [2008] navíc v těchto rodinách nad rámec průlomu v rovině individuálních genderových rolí zpravidla nenachází redefinice ženských a mužských prostorů a činností a zpochybnění dominantních reprezentací genderu. Pečující otcové, protože pro ně neplatí imperativ dobré matky a nepřebírají plnou zodpovědnost za péči, mají větší svobodu než pečující matky [ibid.; Maříková 2009]. Jejich partnerky navíc bojují s pocity „krkavčí matky“ a/nebo si udržují postavení primárních pečovatelek skrze kontrolu a snižování partnerovy kompetence pečovat. Pokud oba partneři prezentovali dělbou rodičovské moci jako vyrovnanou, matky se musely vzdát „mateřské moci“ [Šmídová 2008].

Zlomové momenty ve společenském vývoji jsou vhodná období pro studium (genderové) kultury, neboť nově vzniklé situace, které vyžadují okamžitá řešení a zvládací strategie, dají vyniknout celé škále každodenních praktik ve společnosti sice přítomných, které ale za „normálních“ podmínek nemusí být zřetelné. Pandemie covidu-19 naskýtá příležitost pro studium stavu genderové kultury. Jak ukázaly výzkumy citované výše, může nová situace konvenční genderové normy posílit anebo poskytnout impuls k jejich reflexi a rozrušení. Gender je sociální struktura prostupující celou společností [Connell, Pearse 2014], z čehož plyne, že se vyjednávání hranic genderu i genderová konformita odehrávají na všech úrovních společnosti a genderové normy nemusí být na všech těchto úrovních shodné. Aby tedy došlo k celospolečenské proměně genderových norem, musí změna proběhnout na všech úrovních – od genderových ideologií po institucionální struktury – a v jejich vzájemné interakci. Zkoumání strategií a praktik rodičovských párů může mimo jiné naznačit, zda krize spojená s pandemií covidu-19 měla potenciál iniciovat či podpořit tuto změnu.

Data a metoda

Pro výzkum jsme v době první uzávěry škol a školek v květnu 2020 pořídily 28 polostrukturovaných rozhovorů se čtrnácti páry (prováděných s každým z partnerů zvlášť) (viz Tabulku P1 v příloze). Metoda polostrukturovaného rozhovoru umožnila zaměřit se na dopady protipandemických opatření v různých oblastech života a zároveň vytvořila prostor pro témata, která zvýznamňovali sami dotazovaní. Scénář rozhovoru zahrnoval následující okruhy: charakteristika pracovní a ekonomické situace (v době rozhovoru ve srovnání s dobou před vypuknutím

pandemie), popis (dělby) péče a výchovy dětí v rodině ve srovnání s dobou před pandemií, vliv uzavření škol, školek a dalších institucí na rodinný život a organizaci času, získávaná a chybějící podpora a pomoc, prostorové podmínky a bydlení, celkové hodnocení situace a pojmenování největších problémů nebo naopak pozitiv, které jim lockdown přinesl. Otázky byly formulovány volně, aby dotázaní mohli sami volit témata, která pokládali za významná, věnovat se jim podrobněji a používat při tom své vlastní kategorie. Vnášeli tak do rozhovorů i témata, která scénář původně neobsahoval, zejména svoji reflexi toho, jak prožíval/prožívala lockdown jejich partner/partnerka, a hodnocení dopadu lockdownu na děti. Metoda individuálních rozhovorů s oběma členy páru umožnila hledání rozdílů či naopak průsečíků v *jeho* a *jejím* vnímání dělby práce, vyjednávání o dělbě práce a v *jeho* a *jejím* vnímání dopadů jejich dělby práce.

Sběr dat i analýzu jsme provedly metodou konstruktivistické grounded theory², jak ji popisuje Charmaz [2006]. Dotazované páry jsme rekrutovaly na základě osobních kontaktů, přičemž kritériem bylo alespoň jedno dítě ve věku do dvanácti let v domácnosti a ochota obou partnerů účastnit se výzkumu. Sběr rozhovorů v pandemii měl svá praktická i etická specifika. Naším cílem bylo dotazované rodiče příliš časově nezatížit a nijak zdravotně neohrozit, zároveň jsme usilovaly o co nejrychlejší sběr dat. Proto jsme rekrutovaly zejména páry v našem okolí. Část rozhovorů proběhla face-to-face, s muži a ženami, se kterými jsme se i tak osobně stýkaly, a nezvyšovaly jsme tedy rozhovorem riziko šíření nákazy. Většina rozhovorů proběhla online s využitím platformy Zoom nebo Skype, případně telefonicky. Využití vzdálených rozhovorů může představovat riziko menší hloubky získaných dat [Chiumento et al. 2018]. V našem výzkumu byly ale výsledky u vzdálených a face-to-face rozhovorů srovnatelně bohaté dílem díky tomu, že jsme se s účastnícími a účastnicemi již před výzkumem znaly, a měly tedy již navázaný vztah, který je základním předpokladem pro kvalitativní výzkum, a dílem proto, že se jednalo o osoby zvyklé dobře fungovat v digitálním prostředí. Kombinace různých technik vedení rozhovoru umožnila minimalizovat nevýhody každé jedné z nich [Gruber et al. 2021].

Vzorek je homogenní z hlediska sociálního postavení rodin. Šlo o páry s vyšším socioekonomickým statusem. Jednalo se o páry rodičů se středoškolským či vysokoškolským vzděláním, ve kterých oba partneři byli před nástupem pandemie pracovní aktivní (s výjimkou jediného, kde byla žena na rodičovské dovolené, ale plánovala brzký návrat do práce). Dotázaní pocházeli z Prahy, Středočeského, Plzeňského, Jihočeského a Jihomoravského kraje. Z hlediska profesí vzorek zahrnuje jak ty, jejichž placené zaměstnání nebylo možné v důsledku pandemických opatření vykonávat, tak profese, které bylo možné vykonávat z domova. Většina rodin byla dvoudětná a heterosexuální, jeden rodičovský pár byl

² Do češtiny se grounded theory běžně překládá jako zakotvená teorie, ale vhodnějším překladem je podložená teorie, protože lépe odpovídá procesu budování teorie odspodu z empirických dat.

lesbický. Homogenita vzorku umožnila zaměřit se hlouběji na specifickou socioekonomickou skupinu rodičů a dosáhnout saturace základních výzkumných kategorií. O jejich saturaci svědčí, že se v průběhu sběru rozhovorů části vyprávění týkající se těchto kategorií opakovaly a výpovědi si byly podobné. Homogenita vzorku ale zároveň představuje zásadní omezení našeho výzkumu: můžeme usilovat o vysvětlení pouhého výřezu jedné z mnoha sociálních realit, a sice zkušeností středostavovských rodičovských párů s malými dětmi, které se během pandemie nepotýkaly s významnějšími existenčními problémy.

Rozhovory jsme doslovně přepsaly, anonymizovaly a okódovaly. Nejdříve jsme identifikovaly vynořující se hlavní témata: organizace práce a péče, zajištění péče o děti, rozdělení práce mezi partnery, změna pracovního vytížení, snížení příjmu, škola, prostor, vyčerpání, podpora a ochrana proti onemocnění. Následně jsme se zaměřily na každý pár jako celek a porovnávaly jsme výpovědi obou partnerů. Jak ukazuje Hallberg [2006], cílem konstruktivistické grounded theory je prostřednictvím interpretace porozumět studovanému sociálnímu procesu, přičemž toto porozumění výzkumník/výzkumnice prezentuje ve formě příběhu či narativu. Tento přístup nezanedbává abstrakci, jelikož vplétá konceptualizaci do popisu [Hallberg 2006: 147]. Tento „kolektivní narativ“ [Charmaz 2006] má v naší analýze podobu popisu podmínek (prostor, ekonomická a pracovní situace, dělba práce před pandemií, potřeby dětí), reakce na katastrofu (vyjednávání partnerů, reorganizace času, práce a péče), řešení (zdroje pomoci, ustavení „nového normálu“) a pocíťovaných důsledků (únava a vyčerpání, posílení soudržnosti rodiny). Analýzu rozhovorů prováděly nezávisle tři dvojice badatelek, které svá zjištění následně komparovaly a diskutovaly, čímž je zajištěna relativně vysoká reliabilita i validita výsledků. Tímto postupem jsme identifikovaly strategie, jakými muži a ženy v párech reagovali na nárůst neplacené reprodukční práce během prvního lockdownu a které mohly vést k posílení nebo naopak oslabování genderové dělby práce v párech. V článku ukážeme, jak se toto posílení a oslabování projevovalo v rámci čtyř hlavních analytických kategorií: v *rozdělení práce*, v *definici veřejného a soukromého*, v *přístupu k „vlastnímu pokoji“* a v *odlišnostech mezi jeho a jejím příběhem dělby práce v lockdownu*.

Strategie adaptace na lockdown a jejich dopady na dělbu práce mezi rodiči

Uzavření škol, předškolních zařízení i kroužků přineslo nové nároky na rodiče v podobě domácí výuky dětí, vyplnění jejich volného času i nárůstu objemu domácích prací. Spolu s tím vznikly nové požadavky na prostor, technické vybavení domácnosti a časová a prostorová pravidla fungování členů rodiny, ale i nové nároky na zvládání výuky ze strany rodičů. Omezením kontaktů navíc většina rodičů ztratila možnost využívat podpory širší rodiny či sociálních sítí. Rodiče v nové situaci používali různé strategie pro zvládání placené i neplacené práce a péče. Jejich společným znakem bylo, že v důsledku opatření státu nemohli počítat s jinými běžně dostupnými institucemi. To vedlo k hledání a realizaci ryze individuál-

ních řešení s ohledem na zdroje, které měli k dispozici. V rámci těchto strategií jsme sledovaly primárně genderovou dimenzi dělby práce, zda a jak probíhalo vyjednávání o jejím případném rozdělení a jaké dopady to mělo na praktiky dělby práce a jejich genderové souvislosti spojené s adaptací na krizovou situaci.

Rozdělení práce a péče v období lockdownu

I přes částečné zapojení mužů do péče a domácích prací došlo v období lockdownu u řady párů ke zvýraznění rozdílu mezi *jeho* a *jejím* zapojením do neplacené práce a péče. Rozhovor s Adélou ilustruje jeden ze způsobů ustavování dělby práce v rodinách se dvěma pracujícími rodiči a dětmi ve školním věku. Tato reakce na krizi péče v našem vzorku jednoznačně převažovala. Adéla na sebe ke svému flexibilnímu zaměstnání účetní vzala i fyzický výkon neplacené práce a péče v domácnosti a stejně jako před pandemií zůstala také hlavní manažerkou rodiny. Měla na starosti organizaci chodu domácnosti, péče o děti i dohled nad jejich školními povinnostmi:

Snažily [Adéla s dcerami] jsme se to [školní látku] dohnat, a to už bylo nad mé síly, takže jsem řekla manželovi, že musí taky něco dělat s tou starší aspoň. Takže to docela vzal, že je potřeba pomoci s úkoly, a (...) rozdělili jsme si to. Dělá ústní cvičení z matematiky, protože má radši matiku. (Adéla, OSVČ, 2 děti, 10 a 8 let)

Podobně jako Adéla i mnohé další matky vypovídaly, že na sebe braly zvýšené množství neplacené práce a péče automaticky, aniž by o tom s partnery zprvu vyjednávaly. Do péče o děti otce zapojovaly až ve chvíli, když byly samy na hranici svých sil, a řekly si proto o *pomoc*. Otcové se pak v těchto rodinách věnovali zpravidla činnostem, které je bavily nebo které oni preferovali (ve výuce i domácích pracích). Na ženách tak stále spočívala hlavní zodpovědnost za péči a výkon těchto prací, značící reprodukci genderové nerovnosti [Hochschild, Machung 1989; Coltrane 1996].

Skrze uvedené praktiky tak někteří rodiče v nově vzniklé situaci dělali gender [West, Zimmerman 2008] podle zažitých genderových norem, i když zároveň mohlo docházet k narušování genderových norem v jiném ohledu. Obdobně jako některé zahraniční výzkumy [např. Del Boca et al. 2020] také náš výzkum ukázal, že muži se zapojovali především do domácí výuky dětí, jejich volnočasových aktivit, případně do vaření a nakupování, tedy i do aktivit, z nichž některé bývají genderovány jako „ženské práce“. Do dalších domácích prací, jejichž časová náročnost se v lockdownu rovněž navýšila, se však zapojovali mnohem méně, pokud vůbec. Výkon „ženské práce“ muži navíc nutně neznamenal převzetí zodpovědnosti za ni [viz také Šmídová 2008]. Pokud stále existuje rozpojení mezi výkonem práce a přijatou odpovědností za ni, pak je genderovanost činnosti narušena jen částečně, jen v jedné ze svých dimenzí.

Důležitým faktorem, který měl vliv na dělbu domácích prací a péče mezi partnery, byla pracovní situace rodičů, zejména ženy. V případech ztráty výdělků matky (jako u Moniky) nebo v situaci, kdy byla žena na rodičovské (jako Hermína), navýšení břemena domácích prací a péče nevedlo k vyjednávání o jeho přerozdělení, ale přecházelo automaticky na ni. Naopak ztráta výdělků muže (Vojtěcha či Alexe) k jejich většímu zapojení do péče a domácích prací nevedla. Hlavní břemeno neplacené práce a péče zůstalo i přes ztrátu příjmu muže na jejich výdělečně činných partnerkách.

Asymetrie časového zapojení žen do neplacené práce, která se zvětšovala v souvislosti s nižším věkem dětí a jejich počtem, dokládá, že dělba reprodukční práce se v některých rodinách neodvíjí od nutnosti či potřeby její rovnoměrné distribuce (z hlediska času, energie a zodpovědnosti), nýbrž má jinou logiku. Jsou to především genderové normy a stereotypy, které pomáhaly některým rodičům v orientaci v krizové situaci.

Genderově specifickým způsobem se do dělby domácích prací a péče promítala i flexibilita práce, zejména na straně ženy (jako u Magdalény, Lucie, Adély a Vandy). Nárůst neplacené práce a péče byl zpravidla vykoupen omezením doby, která ženám zbyla na placenou práci. Flexibilita práce se v rozhovorech ukázala jako ambivalentní. Může usnadňovat kombinování práce a péče, ale může vést i k marginalizaci ženiny kariéry, jak dokládá výpověď Adama:

Nó, tak to se nějakým způsobem dělíme [o domácí práce a péči o dcery], samozřejmě to teda není půl napůl, je to tak jako bratrsky, že manželka toho vezme mnohem víc, (...) ale samozřejmě je to tak, že manželka má tu základnu pracovní doma, kdežto já ji mám v kanceláři, a podle toho jako je i ten poměr. (Adam, podnikatel, 2 děti, 10 a 8 let)

Pracovní flexibilitu partnerky, která pracuje plně z domova, zde Adam používá jako argument, proč je nárůst neplacené práce a péče převážně a *samozřejmě* hlavně „její zodpovědností“.

Flexibilita ženám umožnila přesun placené práce do doby, kdy nepocítovalely nutnost být k dispozici dětem, odsouvání práce a dočasnou redukci pracovní zátěže. To u některých párů posílilo prvky tradiční genderové dělby práce a zhoršovalo stres a pocity přetížení u matek:

(...) přes den máš ty děti, tak to [práce] opravdu spadá všechno do těch večerů a do noci. Anebo je to ve stresu přes den, kdy vlastně se snažíš jedním zadkem sedět na vícero židlích a neděláš ani jedno dobře a z obojího máš stres. Děti odháníš: „Jděte pryč, jděte pryč, potřebuju odeslat ty e-maily.“ (...) a ty večery seš unavená, takže tě to [všechno] stojí mnohem víc úsilí. (Vanda, zaměstnankyně, 2 děti, 8 a 5 let)

Uzavření škol a školek však neznamenalo zásadní zvýšení objemu reprodukční práce pro všechny rodiče v našem vzorku. Někdy disponovali takovými zdroji, které jim pomohly situaci zvládat jinak. Patřila k nim v první řadě pomoc babi-

ček. I když všichni dotázaní uváděli, že zpočátku omezili kontakty s prarodiči, v okamžiku, kdy pominul prvotní šok a zároveň se ukázalo, že zavření škol a školek bude dlouhodobé, se kontakty v řadě rodin obnovily. Pokud rodiče této pomoci mohli využít, nemuseli ani významně měnit své chování. Navýšení objemu reprodukční práce se jim totiž dařilo do určité míry externalizovat:

[Na začátku lockdownu] Zara musela řešit telefony, a když ona telefonovala, tak já jsem měl holky. A prostě takhle jsme si to dávali padesát na padesát. A když jsme se přesunuli na tu chalupu, kde už byla navíc babička, tak moje pozice se přesunula [tj. věnoval se výhradně práci]. (Zachariáš, OSVČ, 2 děti, 9 a 5 let)

Z hlediska dopadů na genderové vztahy v rodině však působí toto převedení reprodukční práce na babičky rozporuplně, podobně jako je tomu v případě externalizace reprodukční práce na komerčním trhu [např. Ehrenreich, Hochschild 2004]. Pečující, vařící a uklízející babičky, které se začaly do rodinného života zapojovat, na jednu stranu přinesly rodičům úlevu. Na druhou stranu ale umožnily opětovné vyvázání otců z reprodukční práce jako u Zary a Zachariáše. Zatímco před zapojením babičky se tento pár snažil o rovné sdílení péče, její zapojení jim umožnilo rychle se vrátit k předpandemickému modelu dělby práce, kdy pouze Zara kombinovala práci a péči a Zachariáš se soustředil na výdělečnou činnost.³

Řada párů během pandemie vycházela z uspořádání, které praktikovaly už před pandemií, kdy ženy byly primárními pečovatelkami. Byť byly většinou ekonomicky aktivní, primárními živiteli v těchto rodinách byli muži. Lockdown genderové rozdíly v dělbě práce a péče v těchto rodinách zintenzivnil.

V některých případech ale měla realita lockdownu odlišné dopady na dynamiku dělby práce v páru. Jak ukazuje následující citace, mohla být i impulsem pro zintenzivnění egalitárních rysů dělby práce v páru:

(...) já jsem vždycky pracovala hodně, a to se dá zvládnout jenom díky tomu, že zaprvý se pořád střídáme s manželem a zadruhé že ty děti vždycky byly od rána do čtyř ve škole, ve školce. (...) tím koronavirem to padlo. (...) školka zavřela, takže to byl samozřejmě největší zlom. (...) my jsme velice záhy zjistili, že klíčový pro to, aby to fungovalo, je mít jasně stanovený denní plán, kterej jsme začali praktikovat vyloženě podle hodin. (...) se s manželem snažíme to dělat tak, abysme měli přesně napůl rozdělený čas s dětma i na práci. (...) Ze začátku jsme to dělali tak, že manžel se učil od devíti do jedny s dětma, a pak byl oběd a pak jsem je převzala já a byla jsem s nima až do šesti, do sedmi večer, kdy zase pracoval manžel. Potom ale, když už manžel byl z toho trošku unavený, že to bylo přece jenom každé den, tak jsme se prohodili a zase jsem se já s nima učila od devíti do jedny a manžel je převzal na odpoledne. (Viktorie, zaměstnankyně, 2 děti, 7 a 3 roky)

³ V našem vzorku nebyly žádné páry, u nichž by zapojení babičky vedlo k rovnému zapojení otců do reprodukční práce.

I zde je patrná určitá kontinuita uspořádání dělby práce v páru před lockdownem i během něj. V nové situaci o rozdělení práce Viktorie s partnerem aktivně vyjednávala, což je vedlo v situaci uzavření škol a školek k dělbě reprodukční práce „na směny“. Za péči nesl po určitý časový úsek plnou odpovědnost vždy ten z rodičů, který měl „směnu“, bez ohledu na gender. Toto uspořádání jim umožnilo mezi sebe dělit rovným dílem i *nerušený* čas na práci. Jako nejvíce krizovou takové páry popisovaly situaci na začátku lockdownu, kdy hledaly systém, jak si práci rozdělit. Poté, co se shodly na určitém harmonogramu, přicházela zpravidla úleva. Šlo přitom o páry, v jejichž dělbě reprodukční práce byl již gender jako kategorie rozlišující jednotlivé činnosti a odpovědnosti do značné míry rozvolněn již před pandemií. Sdílení hodnot genderové rovnosti v páru tak působilo jako předpoklad toho, že se sociální interakce postavené na vyjednávání stávaly méně genderovanými i v době krize:

Ono to částečně vyplynulo z té situace, že jsme se pořád snažily jet úplně stejným tempem, jakým jsme jely, jenom jsme do toho chtěly ještě přidat – zůstat doma, uvařit a naučit, což se rychle ukázalo, že nepůjde. Takže jsme se kolem toho ze začátku pletly obě. Bylo vidět, že to vůbec nefunguje. Takže pak jsme se domluvily poměrně rychle, že to vždycky bude dělat jenom jedna, a to už pak bylo úplně jednoduchý. To jsem nahlásila: „Já potřebuji ve středu něco udělat.“ „Tak dobrý, ve středu si odjeď, ale já zase potřebuji ve čtvrtek.“ Takže jsme takhle jako začaly plánovat, až z toho po nějaké době byly pravidelný dny, (...) a bylo to lepší už vědět dopředu, že si můžu domluvit schůzky takhle, a takhle to bude fungovat. (Zuzana, zaměstnankyně, 3 děti, 12, 11 a 5 let)

Příklad vyjednávání o časovém harmonogramu práce a péče v homoparentální rodině Zuzany a Zoe ilustruje, že toto vyjednávání mohlo být i *negenderované*, ačkoliv to není případ všech homoparentálních rodin. *Negenderovanost* zde ale mohla být posílena faktem, že obě partnerky byly ženy. K vyjednávání o novém uspořádání péče je vedla krátkodobá zkušenost, která ukázala, že nové podmínky vyžadují vyjednání nového uspořádání dělby práce a péče. To kladlo nároky na komunikační kompetence partnerek. Nalezení partnerského konsensu ale usnadňovala skutečnost, že obě pociťovaly zodpovědnost za péči o děti a domácnost, a tudíž byly nakloněny hledání nové egalitární dělby zvýšeného objemu péče. Obdobná praxe partnerského vyjednávání usilujícího o rovnost byla přitom patrná i u některých heterosexuálních párů:

Takže to máme hodně rovnostářsky, že vždycky musíme ten den rozvrhnout tak, aby jeden měl čas pět hodin na práci a druhý taky pět hodin. (...) Hrozně pomohlo, když jsme si udělali ten denní rozvrh a domluvili jsme se, že ve chvíli, kdy jeden přebírá děti, tak druhý má úplnou svobodu a volno. (...) pro mě to bylo důležité si říct, že jsem úplně svobodná, i když reálně jsem byla fyzicky na stejných místech. (...) Pak bych řekla, že už se to vrátilo do pohodového režimu. (Viktorie, zaměstnankyně, 2 děti, 7 a 3 roky)

Ve vyjednaném a striktně dodržovaném harmonogramu práce a péče „na směny“ fungovali i Rebeka a Radim, Lada a Luboš nebo Ronja a Robert. Matky i otcové v těchto párech popisovali přesně definovaný, v páru vyjednaný systém, kdo kdy přebíral odpovědnost za péči a kdo se kdy věnoval placené práci a jak se v těchto aktivitách střídali po přesně vymezených a předem daných časových intervalech, čímž docházelo k aktivnímu posouvání genderových hranic i jejich rozrušování. Strategie vyjednávání oproti párům, které tíhly k tradiční dělbě práce mezi partnery, vedla matky i otce navzdory jejich velkému vytížení k nalezení stability i určité spokojenosti. Na pozitivním hodnocení zvládnutí krizové situace se podílelo to, že vyjednání podobných harmonogramů bylo nejen prostředkem k rovnému sdílení péče, ale dávalo *oběma* rodičům i *nerušený* prostor věnovat se placené práci či sobě sama, jak dokládá citace výše. To bylo do určité míry ovlivněno i socioekonomickými možnostmi dotazovaných párů a charakterem zaměstnání, díky němuž bylo možné placenou práci vykonávat pouze v některých dnech nebo časech, anebo tím, že si mohly finančně dovolit snížení úvazků.

Je však třeba dodat, že genderovanost činností se objevovala i u párů, které podle svých slov usilovaly o vyrovnanější dělbu reprodukční práce. Viktorii při práci z domova děti vyrušovaly častěji než jejího partnera. Ronja a Robert zase shodně vyprávěli, že vzhledem k předchozí praxi ona lépe zvládala vyřizování pracovních záležitostí během péče o děti. Nelze tedy tvrdit, že gender v rámci vyjednávání mezi partnery zcela ztratil relevanci [Lorber 2005]. Při vyjednávání nové dělby péče a práce v období pandemie docházelo nicméně v některých rodinách k posouvání a rozrušování hranic genderu [Deutsch 2007], zatímco u jiných i přes dílčí změny docházelo prostřednictvím automatických (vyjednávání prostých) praktik dělání genderu k prohlubování genderových nerovností.

„Jeho“, „její“ a/nebo „jejich“ příběh

Lišily se ale nejen praktiky jednotlivých párů, nýbrž i jejich interpretace oběma partnery. Rodiče se leckdy neshodovali v tom, jaké aktivity, v jakém časovém rozsahu a s jakým úsilím bylo nutné v rodině zvládat, kdo z rodičů a v jaké míře aktivity zajišťoval a jak novou situaci partneri prožívali:

Učení se s dětma, to jsem do covidu tolik, nebo skoro vůbec nedělal. (...) [V lockdownu] jsme se snažili [výuku] nějak spravedlivě rozložit, abysme se těm dětem mohli věnovat. Což pro manželku mohlo bejt pozitivní v tom, že se části přípravy zbavila. Ale pro mne to byl extrémní nárůst času v porovnání s tím, jak jsem s dětma a přípravou do školy trávil [čas] předtím. (Milan, zaměstnavatel, 2 děti, 9 a 12 let)

Musím říct, že teda velký záhul [v lockdownu] bylo učení se s dětma. Naučit se to, vůbec jim dát nějaký řád. (...) Tak vlastně místo práce od pondělí do pátku jsem se s nima učila do těch dvou tří hodin, a pak teprve jsem mohla jít pracovat. Ale pak

se zase dělala večere, tak člověk musel odběhnout, a já jsem všechno dodělávala až po nocích, po večerech. (...) Bylo to náročné. (Magdalena, manželka Milana, OSVČ, 2 děti, 9 a 12 let)

Výňatky z rozhovorů s partnery Magdalenou a Milanem ukazují, že Milan vidí rozdělení péče o děti v období lockdownu jako *spravedlivé*, nezmiňuje, v jak extrémní situaci se nacházela jeho žena, hovoří o *pozitivech*, která mělo jeho zapojení pro jeho ženu, a zdůrazňuje význam i rozsah svého zapojení (*extrémní nárust času*). Magdalena jeho zapojení sice nezpochybňuje, ale úryvek z rozhovoru indikuje její extrémní vyčerpání a přetížení reprodukční prací, která ji nutila odsouvat placenou práci. Její výpověď tedy implikuje odlišný charakter dělby reprodukční práce, než si obvykle spojíme s termíny „spravedlivé“ a „pro partnera pozitivní“.

Rodiče leckdy viděli svůj díl jako významnější oproti hodnocení svého protějšku. Odlišný popis každodenní reality v období prvního lockdownu některými rodiči potvrzuje, že partneři mohou vnímat každodenní rodinný život nestejnou optikou, což se analogicky ke konceptu „jeho“ a „jejího manželství“ [Fowers 1991] dá označit za „jeho“ a „její příběh lockdownu“ (dělby práce a péče během něj). Uplatňuje se v něm nejen „zneviditelnění“ (práce, odpovědnosti, přínosu či zátěže) druhého z rodičů, ale také „redukce reality“ pouze na výše těch aktivit, které daný rodič vykonává anebo jsou pro něj významné.

U některých párů si však byla optika obou rodičů naopak blízká. Část matek a otců reflektovala shodně především pozitivní dopady egalitárnější dělby reprodukční práce. Vzájemné porozumění jim umožnilo vnímat situaci lockdownu senzitivněji ve vztahu k druhému z rodičů:

Když jsi v těch normálních, standardních kolejích, tak já mám nějakou představu o tom, jak její práce vypadá, ona má nějakou představu o tom, jak moje. A možná si každá myslíme, že ta naše je daleko horší a složitější, a že já to mám třeba strašlivější než ona a tak. Tak tady jsme vlastně obě zažívaly úplně to samý a mohly jsme se vžít do toho, jak ta druhá to má úplně stejně strašný. (Zuzana, zaměstnankyně, 3 děti, 12, 11 a 5 let)

Aspekt rovného sdílení patrně přispěl k souladu partnerů v interpretacích a prožívání celé situace. Je ale také možné, že vzájemné porozumění, kooperace a schopnost se domluvit byla jednou z podmínek pro nastavení egalitárnější dělby reprodukční práce mezi partnery a lockdown tuto schopnost zviditelněl.

Sevilla a Smith [2020], ale i PAQ research [nedatováno] ukázali, že nárůst pečovatelských povinností v pandemii měl negativní dopad na mentální zdraví žen. Náš výzkum ukazuje na vysokou míru stresu rodičů (viz citace výše) a navíc poukazuje na souvislosti, které mohou tyto negativní dopady tlumit, nebo naopak zvyšovat. Pokud se muž do pečovatelských povinností v době lockdownu sice zapojil, ale většina péče a zodpovědnost za ni zůstala v rámci dělání genderu na partnerce, k utlumení negativních dopadů nedocházelo.

I když některé páry, které pečovaly na „směny“, hodnotily zátěž jako nerov-

noměrnou, od párů, které posilovaly tradiční dělbu práce skrze dělání genderu, se odlišovaly oboustranným přijetím odpovědnosti za péči a snahou o její rovnoměrnou dělbu:

Ty první týdny byly strašný stres. (...) Ale pak si to sedlo a začalo to fungovat dobře. (...) Den jsme si dělili v podstatě rovným dílem. (...) To mě hrozně drželo psychicky, to bylo hrozně fér, že jsme opravdu v té situaci byli spolu, rovným dílem. (...) Řekli jsme si, kdo má ranní a kdo odpolední směnu, co je potřeba zajistit. (...) V daleko větším stresu byl [Robert, protože] multitasking mi nedělá problém. (...) Když jsem vařila nebo jsem vedla výuku a i jsem si hrála, tak jsem vyřídila i pár pracovních telefonátů. (Ronja, OSVČ, 2 děti, 8 a 5 let)

Trvalo to takových čtrnáct dní, než jsme se srovnali. (...) rozdělili jsme si den na polovinu. (...) vlastně dopolední a odpolední směnu. (...) Kdo dopoledne pracoval, tak pracoval a ten druhý se staral o děti a jídlo, (...) pak jsme se otočili. (...) [V práci] mi chyběly nějaké hodiny, které bych normálně v průběhu týdne potřeboval dodávat. (Robert, OSVČ, 2 děti, 8 a 5 let)

Ronja a Robert zde ukazují, že se jejich reflexe dělby práce v lockdownu vzájemně podobají; od nesnadného začátku přes vyjednanou dělbu reprodukční práce „na směny“ po vnímání obtížnosti situace pro druhého. Toto porozumění vedlo minimálně u žen v našem vzorku k redukcí psychického napětí a k lepšímu zvládnání krize.

Shodně s Del Boca et al. [2020] je možné konstatovat, že kombinování pracovního a rodinného života páry pociťovaly jako výzvu. Zatímco ale páry, které se snažily *vyjednávat* egalitární dělbu práce, tuto výzvu vzájemně sdílely, což hodnotily pozitivně, v párech, které se ztotožnily se strategií dělání genderu, docházelo naopak častěji k odlišnému – *jeho a jejímu* – vnímání lockdownu.

Veřejné a soukromé

Nápadným rysem vyprávění našich participantů a participantek bylo symbolické zdůraznění hranice mezi soukromou a veřejnou sférou. Veřejnou sféru vnímali jako nebezpečné prostředí, spojené s rizikem nákazy, které bylo v ostrém protikladu ke sféře soukromé, z hlediska nákazy bezpečné. Zatímco někteří redefinicemi veřejného a soukromého posilovali tradiční dělbu práce skrze dělání genderu, u jiných hranice mezi veřejnou a soukromou sférou s logikou dělání genderu spojeny nebyly.

Názorně se vnímání zvýrazněné dichotomie mezi veřejným a soukromým projevovalo u redistribuce zodpovědnosti za nakupování, které začalo být s příchodem pandemie vnímáno jako riziková činnost:

(...) a třeba u nás jsem vždycky [tj. v době před lockdownem] nakupovala všechny potraviny jenom já, a teď [během lockdownu] jenom on [manžel], protože to bylo

rizikový, a já jsem se bála chodit ze začátku do těch velkých obchodů (...). (Vanda, zaměstnankyně, 2 děti, 8 a 5 let)

Pro Vandu bylo nakupování spojené se vstupem mimo bezpečný prostor rodiny, a tím se z něj stala mužská záležitost, což v tomto případě implikuje odvahu muže. Pečující žena s dětmi zůstává v bezpečí domova, zatímco muž, ochránce rodiny, se vydává do nebezpečného veřejného prostoru. Přesměrování odpovědnosti za nakupování na muže pak nelze interpretovat jako narušování stávajícího genderového řádu a tradičních genderových rozdílů a hierarchií. Také Shafer, Scheibling a Milkie [2020] ukazují, že ač došlo během lockdownu k nárůstu počtu otců, kteří začali vykonávat činnosti, na nichž se před pandemií výrazněji nepodíleli, nově či intenzivněji vykonávané aktivity byly často genderovány v souladu s tradiční genderovou optikou.

Je však třeba dodat, že v rozhovorech se objevovala i odlišná argumentace. Ta nepodporovala narativ muže – ochránce rodiny a redistribuce zodpovědnosti za nakupování v ní nebyla vedena logikou dělání genderu. Příkladem je vyprávění Rebeky a Radima. Vzhledem k tomu, že Rebeka pracuje jako lékařka a na rozdíl od partnera odcházela za svou prací v době lockdownu mimo domov a s cizími (potenciálně nakaženými) lidmi se setkávala v práci, zajišťovala nákupy pro rodinu ona. Oproti tomu její partner, který mohl pracovat z domova, pečoval o děti ve sféře soukromé. Potenciálně nebezpečné *veřejné* a bezpečné *soukromé* je tak sice i v jejich argumentaci zvládnutelné a odděleno, ale není důsledkem ani projevem symbolické *genderovanosti* konkrétní práce či sféry jako v předchozím případě.

Zdůraznění symbolických rozdílů mezi veřejnou a soukromou sférou se přitom neprojevovalo jen u nakupování, ale také např. v možnosti opouštět během lockdownu prostor domova, ať už kvůli práci nebo z důvodu relaxace, která byla v některých párech opět výrazně genderovaná. Zatímco muži v těchto párech během lockdownu běžně odjížděli z domova za svými koníčky, placenou prací nebo dalšími povinnostmi (např. Adam, Alex, Hynek), jejich partnerky hovořily o nemožnosti opustit děti a být vyjma kratších procházek nebo venčení psů (Adéla, Aneta, Hermína). Přitom i starost o zvířata je možné chápat jako součást tzv. emocionální práce [viz Hochschild, Machung 1989], kterou v těchto rodinách nesly ženy.

Muži své odchody mimo domov popisovali jako formu odpočinku nebo jako nutnost. Jejich partnerky se pak se samozřejmostí a bez nutnosti vyjednávání postaraly o to, aby si muži mohli „odpočinout od rodiny“ a jejich odchody obhajovali jako nezbytnost.

Názorně „separaci“ (fyzické oddělování soukromé a veřejné sféry) spojenou s odlišnou mírou osvobození se od pečovatelských povinností ilustruje Aneta. Její manžel odjížděl na delší časové úseky za svým otcem (nikoliv aby o něj pečoval, ale protože tam měl klid pro sebe i na práci). Větší množství volného času, které měl, protože částečně přišel o práci, tedy neinvestoval do péče o dceru

nebo domácnost. Později začal jezdit pracovat do kanceláře mimo bydliště, zatímco jeho partnerka nesla břemeno péče o dceru, domácnost a domácí zvířata i břemeno svojí práce:

(...) dítě nebylo kam dát, výhodou bylo to, že muž mohl být třeba u svého otce (...), což bylo taky fajn v tom, že je nějaký prostor si od sebe odpočinout. On pracuje v kanceláři, ale zásadní negativní dopad byl pracovní na něj, samozřejmě špatná situace na trhu, nemožnost v klidu pracovat. Zatímco já jsem schopna pracovat [doma] v kratších úsecích, počítá se, že ta práce bude přerušovaná, tak on tohle nedokáže, pro něj je to zdroj velkého stresu. Takže myslím si, že pro něj ten tlak byl mnohem horší. A i to, že by potřeboval pracovat v klidu v noci, to se tady [v malém bytě] úplně nepovedlo. (Aneta, OSVČ, 1 dítě, 12 let)

Z citace je patrné velké pochopení, které má Aneta pro potřeby svého muže. Chápe, že nedokáže pracovat přerušovaně, pod tlakem, v rušném prostředí. Omlouvá ho, že nedokáže to co ona, a v rámci emocionální práce na sebe automaticky bere zodpovědnost za to, aby mohl klid na práci nalézt mimo domov. Podobné ohledy na její pohodu a pracovní podmínky ale v rozhovoru s jejím partnerem nenajdeme.

Odlíšnou zkušenost s rozdělením veřejné a soukromé sféry naopak popisovaly páry, kde bylo uspořádání dělby práce a péče založeno primárně na principu rovného sdílení. „Směnný provoz“, který si vyjednaly a praktikovaly (např. Zoa a Zuzana, Ronja a Robert, Lada a Luboš), totiž implikoval prostor pro dočasné opuštění domova v podobné míře pro oba partnery.

„Vlastní pokoj“

Virginia Woolf [(1929) 1998] přišla s pojmem vlastního fyzického prostoru, „vlastního pokoje“, jako ekonomického a strukturního předpokladu pro tvůrčí práci a ukázala, jak ženy v její době měly k takovému prostoru jen zřídka přístup. Prostor pro sebe sama nebo pro nerušenou práci z domova, a to nejen fyzický, ale zejména duševní, se stal v době lockdownu vzácným statkem. Nedostatek sociálních kontaktů a možností oddychnout si od dětí a být chvíli o samotě rodiče popisovali jako jeden z vůbec nejtěžších momentů lockdownu:

Pro mě je nejméně náročné to, že ty děti jsou nonstop doma, že nemám oddech, že je nemám kam dát, že si nemám jak ulevit, pořád něco chtějí, pořád mě nějak vytěžují. (Vanda, zaměstnaná, 2 děti, 8 a 5 let)

Je zřejmé, že soustředit se na práci z domova a najít prostor pro sebe sama mohou usnadnit podmínky dostatečně velkého bydlení, které jsou výsadou, na kterou dosáhnou jen někteří. V našem vzorku to přitom bylo s ohledem na jeho charak-

teristiky nepochybně častěji než v rámci celé populace. Ani dostatečně velké bydlení však přístup k „vlastnímu pokoji“ nezaručovalo. V souvislosti s genderovou dělbou práce to platilo zejména pro matky. Vanda sice s rodinou bydlí v rodinném domě, kde má každý svůj pokoj, a mají i chatu. I přesto postrádala „vlastní pokoj“, tedy místo, kde by měla chvíli pro sebe nebo kde by mohla nerušeně pracovat, jelikož byla neustále k dispozici dětem.

Řada mužů však na rozdíl od svých partnerek neměla problém udržovat si svůj „vlastní pokoj“ i během lockdownu. A to nejen tím, že měli v rámci dělání genderu za podpory svých partnerek větší svobodu opouštět soukromou sféru domova:

Manžel není zvyklý být s těma dětma takhle [intenzivně], mít je jako tak [často], protože většinou opravdu odchází do práce a vrací se večer [v situaci před pandemií]. (...) Rád vaří, takže si vždycky pustí rozhlas na plný pecky, u toho si vaří, ale s těma dětma tolik není. (Vanda, zaměstnaná, 2 děti, 8 a 5 let)

Partner Vandy nebyl podle její výpovědi zvyklý být s dětmi doma a mít je na starost, na čemž se příliš nezměnilo ani během pandemie, kdy přišel o práci. Svůj vnitřní „vlastní pokoj“ se mu ale na rozdíl od Vandy dařilo zachovávat i ve chvílích, kdy byl doma a věnoval se vaření. Vanda používá v citaci spojení „si vaří“, kterým ilustruje manželův způsob vaření s hlasitou hudbou jako strategii vytvoření si vlastního prostoru.

Úryvky z rozhovorů s Hynkem a Hermínou poukazují na důležitou roli žen ve vytváření „vlastního pokoje“ pro partnery úzce související s jejich zodpovědností za tzv. emocionální práci v situaci, kdy v řadě rodin její objem v důsledku covidové krize narostl:

Tím že jsem měl hodně telefonátů, tak jsem tam měl větší klid. Takže jsem se vždycky zavřel, na pár hodin minimálně jsem zmizel a pak jsem třeba vždycky jenom šel zkontrolovat, co se děje, a pak jsem zase zmizel. (Hynek, zaměstnanec, 2 děti, 5 a 1 rok)

Pro něj to [práce z domova] musí být těžký, a i pro mě. (...) Já jsem pak zjistila, že skoro líp snáším, když byl třeba pryč na koních nebo pracoval třeba od rodičů. (...) Je super, že tam je, já jsem ráda, že tam je. (...) Víím, musí pracovat. (...) [Když pracuje doma] mám furt tendenci, že musím držet děti potichu, aby ho nerušily. (Hermína, rodičovská, 2 děti, 5 a 1 rok)

Hermína se tedy snažila, aby měl Hynek maximální komfort na práci i pro své koníčky. Kromě péče o děti a domácnost její práce zahrnovala i zvýšenou potřebu emocionální práce spočívající ve vytváření životní i pracovní pohody pro partnera [viz Hochschild, Machung 1989]. Samozřejmost dělby práce v tomto páru posílila skutečnost, že Hermína byla na rodičovské.

Ženy ale dělaly gender skrze péči o partnery a zajišťování „vlastního pokoje“ pro partnera (tj. emocionální práci) často i tehdy, pokud byly samy ekonomicky aktivní a jim samým jejich partner „vlastní pokoj“ vytvářet nepomáhal nebo pomáhal mnohem méně, jako v případě výše citované Vandy. Ženská zkušenost s prací z domova za podmínek absence „vlastního pokoje“ tak byla značně odlišná od zkušeností mužů, kteří potřebu zprostředkovat „vlastní pokoj“ pro své partnerky a zodpovědnost za emocionální práci v rodině zpravidla nepocítovali (tj. nijak se k tomu v rozhovorech nevyjadřovali). Jak ukazují Hochschild a Machung [1989], emocionální práce totiž není součástí mužského dělání genderu.

Adéla pracovala z domova dlouhodobě a již před lockdownem byla tedy zvyklá směřovat svou časově flexibilní práci do doby, kdy byly děti ve škole. I když i ona měla oddělený pokoj pro práci, musela v lockdownu neustále řešit několik věcí najednou a byla z toho vyčerpaná:

Snažila jsem se pracovat, ale ony se mě co pět minut ptaly na domácí úkoly a potřebovaly pomoc, takže jsem to úplně vzdala, tu práci. (...) Ještě jsem si k tomu třeba v osm sedla a pracovala jsem do desíti, do jedenácti, ale teď jsem na to neměla absolutně už sílu, (...) nebylo to tak, že bych si mohla k tomu na dvě hodiny sednout, nebo na hodinu, a soustředit se. (Adéla, OSVČ, 2 děti, 10 a 8 let)

U Adély hrálo důležitou roli ve vnímání nároku na „vlastní pokoj“ také konkrétní pojetí „dělání mateřství“. Adéla brala jako svou povinnost být dcerám stále k dispozici, svoje potřeby (odpočinku, práce) upozadovala, a to za cenu vyčerpání. Snažila se naplňovat ideál intenzivního mateřství, který implikuje genderovou dělbu práce mezi partnery. V situaci lockdownu vedlo podřízení se tomuto ideálu k úplné ztrátě „vlastního pokoje“, i když o nedostatek fyzického prostoru ani v jejím případě nešlo.

Příklady Vandy a Adély ukazují, že vnější okolnosti, tj. fyzická existence „vlastního pokoje“, nemusí být pro možnost jeho efektivního využívání rozhodující. Nutnou podmínkou pro vytvoření mentálního „vlastního pokoje“ ve smyslu vlastního útočiště, kam se mohli matky a otcové uchýlit, byla v případě Hynka a řady dalších mužů podpora jejich partnerek, které v rámci dělání genderu pečovaly i o to, aby se jejich partneři mohli „do vlastního pokoje zavřít“ (cítily se za zajištění jejich pohody odpovědné). Za relativním pracovním komfortem mužů stálo tedy množství emocionální práce, které ženy během lockdownu odváděly. Pro Vandu a Adélu naopak jejich „vlastní pokoj“ de facto zmizel, zato narostl objem emocionální práce.

Dělba péče „na směny“ přispívala naopak k rozrušování genderu v rovině využívání prostoru a času doma pro výdělečnou činnost i pro sebe sama:

Já mám svoji pracovnu, (...) prostě mám, co potřebuji. (...) A co se týče dětí, tak my jsme se museli naučit je prostě odklonit, (...) že když jsou tady zavřené dveře, tak se na ně nebuší, nebo se na ně buší třeba jednou za dvě hodiny. (...) Ale samozřejmě

musel na tom kooperovat [Luboš], že prostě musí on. A tak celkem mu nedělá problém, že fakt pracuji a ten čas potřebuji, tak on si je musí tam nějakým způsobem „zmanažovat“ a odklonit. (Lada, zaměstnankyně, 2 děti, 7 a 2 roky)

Jak ukazuje Lada, více symetrické a méně genderované využívání „vlastního pokoje“ bylo závislé na kooperaci partnerů, kdy každý z nich dle domluvy pravidelně umožňoval tomu druhému vymanit se z koloběhu péče o děti a práce v domácnosti. Zároveň se každý z nich musel i sám od dění v domácnosti a péče o děti mentálně oprostít a svěřit péči do rukou partnera, což někdy nebylo pro ženy s ohledem na ideologii intenzivního mateřství snadné. Střídání péče podle vyjednaného harmonogramu bylo pro matky důležitou okolností umožňující pravidelný přístup k „vlastnímu pokoji“. Ať už v případě Lady, která pracovala z domova, nebo Lucie, která odcházela pracovat do kanceláře, by pro ně nebylo možné do „vlastního pokoje“ uniknout, pokud by na tom nespolečně pracovali podle předem vyjednaného časového harmonogramu jejich partneri, ale i ony samy. K rozrušování genderu přispívalo i to, pokud matka musela pracovat mimo domov, zatímco otec měl možnost pracovat z domova, jako u Rebečky a Radima. Partneri ale museli vystupovat nikoliv v roli *pomocníků* matek, ale v roli rovnocenných a v péči stejně kompetentních aktérů, s nimiž matky rovněž sdílejí nejen péči, ale i zodpovědnost za ni. Genderovanost péče tak musela být oběma partnery aktivně rozrušována. Jen tehdy bylo možné, aby „vlastní pokoj“ *oba* využívali k výdělečné činnosti i odpočinku.

Diskuse a závěr

Analýza rozhovorů s rodiči dětí do dvanácti let, prováděných na konci první několikaměsíční uzávěry škol a školek kvůli první vlně pandemie covidu-19 na jaře 2020, si kladla za cíl porozumět tomu, jak rodiče zvládali zvýšené množství reprodukční práce a jakým způsobem jejich strategie adaptace na novou situaci prohlubovaly nebo naopak snižovaly genderové nerovnosti v páru. Jako teoretický rámec jsme použily koncepty dělání a rozvolňování genderu [West, Zimmerman 2008; Deutsch 2007]. Naše práce je cílena na zkoumání bezprostředních dopadů pandemie covidu-19 na dělbu práce v rodinách v ČR, která dosud nebyla uspokojivě zmapována. Výsledky umožňují formulovat i některé hypotézy přesahující tuto mikroúroveň každodenního fungování rodin. Naše data totiž poukazují i na souvislosti mezi institucionální rovinou a rovinou individuálních strategií zvládnutí krize a umožňují také uvažovat o dopadech individuálních strategií dělby práce v rodinách na společenskou resilienci v obdobích krize.

V analýze jsme identifikovaly čtyři klíčové kategorie, skrze které jsme popisovaly strategie zvládnutí krize a jejich dopady na matky a otce v našem vzorku: *rozdělení práce a péče, jeho a její příběh, veřejné a soukromé a vlastní pokoj*. Součástí strategií byly praktiky, které prohlubovaly genderové nerovnosti v dělbě práce:

„automatické“ přijetí navýšeného objemu péče ženami, redukce reality na určité aktivity a zneviditelnění podílu partnerky na reprodukční práci, oddělení a genderovanost soukromé a veřejné sféry a „únik mimo domov“ do sféry veřejné, emocionální práce žen při vytváření „vlastního pokoje“ pro muže a praxe intenzivního mateřství. Na druhé straně jsme ale pozorovaly i praktiky přispívající ke snížení genderových nerovností: aktivní vyjednávání s cílem vyrovnané dělby práce, sdílení zodpovědnosti za péči zvyšující porozumění situaci partnera/partnerky a rozdělení zodpovědnosti za péči „na směny“, které umožňovalo odchod mimo domov a nerušený čas na práci a odpočinek i v rámci domova oběma partnerům.

Naše analýza nepotvrzuje ani koncept časové dostupnosti [Bianchi et al. 2000], ani koncept vystavení potřebě [Shafer, Scheibling, Milkie 2020]. Ukazuje, že větší časová dostupnost otce pro péči v rodině ani jeho větší vystavení potřebě péče o děti a domácnost v souvislosti s lockdownem nevedly nutně k takovému zvýšení jeho participace na péči a domácích pracích, aby došlo k alespoň částečnému vyrovnání zapojení matek a otců do neplacené práce. Koncept symbolických dichotomií sice nabízí vysvětlení, proč v situaci, kdy pracovali oba rodiče z domova nebo kdy otec přišel v lockdownu o zaměstnání, zůstala mnohdy většina reprodukční práce na matkách a proč i v párech, které se dlouhodobě snaží o egalitárnější dělbu práce, zůstává větší díl domácích prací zpravidla na matkách. Nedokáže ale vysvětlit, proč docházelo v některých rodinách v lockdownu k posilování egalitární dělby práce, byť jich bylo dle kvantitativních dat [Vohlídalová 2020] podstatně méně než těch, které reagovaly na lockdown opačně.

Hlavními koncepty, které umožňují vysvětlit dopad školní uzávěry na dělbu práce mezi rodiči, jsou tak děláná a rozvolňování genderu. Zatímco sledování tradičních genderových předpisů dělby práce v podobě děláná genderu v rodinách fungovalo ve prospěch okamžité „hladké“ adaptace na situaci, přechod na nový režim u párů, které usilovaly o rovné rozdělení práce, jako tak hladký popisován nebyl. Naopak, první momenty u nich byly často spojené se zmatkem v podobě nejasného rozdělení kompetencí, nespokojeností nebo nefunkčností dosavadních forem spolupráce mezi partnery. Tyto problémy ale podle výpovědí vyřešilo vyjednání přesného „rozpisu služeb“ mezi partnery, jehož dodržování pak bylo popisováno v termínech spokojenosti. Oproti tomu děláná genderu vedlo v situaci lockdownu k enormnímu pracovnímu nasazení v oblasti reprodukční a emocionální práce na straně žen [viz Hochschild, Machung 1989] a následně jejich zvýšenému stresu a vyčerpání, které dokumentují i kvantitativní data [PAQ research, nedatováno].

Naše zjištění se tedy zcela neshodují se závěry Hennekam a Shymko [2020]. Podle nich v době prvotního šoku v lockdownu v roce 2020 poskytovaly tradiční genderové předpisy určitou jistotu a stabilitu. Postupem času se ale otevíral prostor pro improvizace, reflexi sociálních norem a vytváření nových vlastních významů takovým způsobem, který umožňoval efektivněji reagovat na krizovou situaci, třeba i prostřednictvím genderově nekonformního jednání. V našich

rozhovorech lze někdy nalézt souběžně projevy dělání i rozvolňování genderu a v rozporu se závěry Hennekam a Shymko ukazujeme, že s délkou trvání krize dělání genderu podle tradičních genderových předpisů u některých párů spíše posilovalo. První týdny krize páry prožívaly jako výjimečný stav, pro jehož zvládnutí je třeba využít všech dostupných zdrojů, třeba i těch vyžadujících dočasné vystoupení ze stávajících genderových rolí. Jak se krize prodlužovala, lidé spíše hledali způsob, jak se navrátit k navyklým a dlouhodobým praktikám, třeba prostřednictvím delegování péče na další osoby mimo úzkou rodinnou jednotku.

V adaptaci na krizi se přitom ukázala značná setrvačnost, což potvrzuje platnost teze o závislosti na předchozím vývoji (path-dependency), která podtrhuje kontinuitu jednání a obtížnost změny, a to i v dobách krizí [Pfau-Effinger 2005]. Páry, které podle svých výpovědí i před covidem tíhly spíše k genderově tradiční dělbě práce, v ní pokračovaly i v době lockdownu. Toto uspořádání se vyznačovalo hlavní zodpovědností ženy, která přijala zvýšený objem reprodukční práce za svůj, přičemž muž fungoval jako „pomocník“ v domácnosti a jeho hlavní rolí zůstávala role živitelská, případně se zapojil do domácí výuky dětí či vaření. Pokud naopak oba partneři dle svých výpovědí zodpovědnost za péči o děti sdíleli (byť ne vždy zcela rovným dílem) již před pandemií, lockdown toto sdílení ještě více prohloubil. Analýza ukázala, že tím hlavním, co ovlivňovalo způsob, jak se rodiče dělali o placenou a neplacenou práci v pandemické krizi, bylo to, jaké praktiky a přesvědčení o genderové dělbě práce měli podle svého vyprávění již v době před lockdownem. Zároveň ale tento vztah nebyl úplně přímočarý, dokonce i v rámci jednoho rozhovoru se objevovaly praktiky, které směřovaly k dělání i rozvolňování genderu.

Na základě našich rozhovorů nelze, na rozdíl od předpokladu Somogyi et al. [2021], potvrdit, že by dodržování tradičních genderových předpisů posilovalo jistotu a pohodu. Ve zpětném hodnocení na konci jarního lockdownu 2020 deklarovaly spokojenost se zvládnutím krize péče spíše ty páry, které volily praktiky rozvolňování genderu. Naopak u párů, u nichž došlo v reakci na nově vzniklou situaci k prohloubení rozdílů mezi *jeho* a *její* prací, jsme byli svědky přetížení pracujících matek. Zvládnutí krize z dlouhodobého hlediska tedy napomáhaly na mikroúrovni každodennosti rodin pracujících rodičů se závislými dětmi spíše praktiky směřující k rovné dělbě práce, jelikož zvyšovaly odolnost jednotlivých aktérů.

V souladu s Deutsch [2007] naše analýza ukázala, že v sociálních interakcích to, co děláme, nemusíme neustále (re)konstruovat ve vztahu k existujícím normativním koncepcím mužství a ženství. Naopak, sociální interakce mohou probíhat i ve směru dekonstrukce genderu. Sociální interakce představují prostor pro přizpůsobení se sociálním normám i pro sociální změnu, kdy jsou hranice genderu rozrušovány a gender ztrácí relevanci. Podmínkou rozvolňování genderu v době prvního lockdownu podle námi analyzovaných rozhovorů bylo aktivní vyjednávání mezi partnery a rozdělení času „na směny“. Jestliže gender nebyl vodítkem k určení toho, která práce je či povinností a na co má kdo nárok, znamenalo uza-

vření škol a školek pro rodiče okamžitou nutnost vyjednávat, kdo a kdy bude v páru kterou činnost vykonávat. Naopak pokud byla dělba práce vedena logikou genderu, vyjednávání potřeba nebylo. Vyžádání „pomoci“ s reprodukční prací pak přicházelo zpravidla později, kdy již matky, které za ni pociťovaly zodpovědnost, situaci nezvládaly. Naopak rozvolnění genderu v lockdownu záviselo na tom, jak partneři vyjednali a naplňovali harmonogram dělby péče v podobě „směn“, které vytvářely pro ně oba stejný čas a prostor pro výdělečnou činnost i pro sebe sama. Toto explicitní rozdělení času na úseky, kdy byl plně zodpovědný za péči vždy jeden z rodičů, se ve výpovědích rodičů v našem výzkumném vzorku ukázalo být podmínkou pro genderově vyrovnanější dělbu reprodukční práce v době školních uzávěr, vzhledem k neustálé přítomnosti dětí v domácnosti v důsledku uzavření vzdělávacích a dalších institucí pro děti. Toto rozdělení zároveň vylučovalo praxi intenzivního mateřství a znamenalo omezení „mateřské moci“ podobně, jak to ukázala Šmídová [2008] a Maříková [2009] v rodinách, kde byl primární pečovatel otec, zatímco matka převzala roli hlavní živitelky. Nicméně lze předpokládat, že dlouhodobě je partnerské střídání se „ve směnách“ neudržitelné, což podtrhuje důležitost institucí péče pro genderovou rovnost.

Ani v situaci rozvolňování genderu přitom nelze říci, že by se genderové hranice rozpustily úplně. Gender ztrácel svou relevanci s ohledem na odpovědnost za péči i nárokování prostoru a času pro výdělečnou činnost i času pro sebe sama. Zejména odpovědnost za domácí práce ale zůstávala častěji genderovaná. Navíc i páry, jejichž praktiky dělby práce naznačovaly značnou míru rozvolňování genderu, nezdědka k normě matky – primární pečovatelky odkazovaly třeba tím, že matky považovaly vyšší zapojení partnerů do péče za nadstandard, za který své partnery v rámci emocionální práce často chválily. Dominantní kultura genderové dělby práce, která se odráží v politikách péče a vepisuje se i do představ o spravedlivé dělbě práce, se odrážela i v nereflexovaném předpokladu, že kromě ošetřovného pro zaměstnané či podnikající rodiče, aby mohli vykonávat celodenní péči o děti, rodiče žádnou jinou pomoc ze strany státu nepotřebují a nedostanou. Rodiče bez větších diskusí přijímali veškerou zodpovědnost za péči o děti včetně školní výuky, tak jak na ně byla přesunuta ze strany státu a dalších institucí. Péče o děti je totiž vnímána jako doména a zodpovědnost rodiny a v ní zejména ženy. Správné děláni genderu (tedy takové, aby jejich chování bylo pro ostatní „čitelné“, a proto také „správné“ a „zodpovědné“ [viz West, Zimmerman 2008: 107]) pro matky znamenalo, že nebylo možné tuto zodpovědnost zpochybňovat nebo proti ní protestovat, a to ani tehdy, když byly na hraně vyčerpání. To bylo v ostrém kontrastu k těm evropským zemím, které se naopak snažily nechat služby péče o děti i při ostatních omezeních v provozu. Celoplošná omezení v souvislosti s pandemií tak vytvořila specifický kontext, který zvýraznil dominantní kulturu genderové dělby práce v ČR a osvětlil její důsledky pro odolnost jednotlivých aktérů vůči krizi, a tedy i odolnost společnosti jako celku.

Limitem výzkumu je početně omezený vzorek relativně privilegovaných rodičů, a to ve smyslu obývaného prostoru (víkendové bydlení, bydlení v domech,

někdy i vlastní pracovní), finančních rezerv, ale i kulturního a sociálního kapitálu, který jim pomáhal při vzdělávání dětí. Omezení představuje také soustředění se jen na období prvního lockdownu. Zatímco první limit neumožňuje vztahovat naše poznatky na rodiče s nižším socioekonomickým postavením, druhý limit neumožňuje zachytit vývoj v dělbě práce v párech během následných lockdownů.

Další výzkum by mohl ověřit na základě naší analýzy formulovanou hypotézu o důsledcích dělání a rozvolňování genderu pro odolnost rodin vůči krizím a zkoumat případné rozdíly ve strategiích dělby práce v rodinách s odlišným socioekonomickým zázemím. Nízké vzdělání a finanční rezervy, časově a prostorově neflexibilní zaměstnání obou rodičů a kombinace těchto okolností totiž mohly strategie dělby práce formovat specifickým, v našich datech nezachytitelným způsobem. Ačkoliv naše analýza nemůže poskytnout odpověď na to, zda se promítla zkušenost většího zapojení mužů do péče v jarním lockdownu i do dalšího fungování rodin, naznačuje, že větší zapojení otců do péče a domácích prací, vyvolané vnějšími podmínkami, nemusí mít dlouhého trvání, pokud zůstává odpovědnost za péči a domácí práce genderovaná.

HANA HAŠKOVÁ je vědeckou pracovnící oddělení Gender a sociologie Sociologického ústavu AV ČR. Zkoumá genderové aspekty reprodukčního chování, vztahy mezi uspořádáním pracovního a soukromého života, proměny životních drah a v historické a mezinárodní perspektivě analyzuje politiky, diskurzů a praxi péče.

RADKA DUDOVÁ je vědeckou pracovnící oddělení Gender a sociologie Sociologického ústavu AV ČR. Odborně se zaměřuje zejména na problematiku genderových vztahů a péče o děti a péče o závislé seniory, proměny pracovního trhu a nerovnosti. Její teoretický zájem cílí na provázanost institucí, norem a diskurzů. Využívá a rozvíjí kvalitativní přístupy k výzkumu v sociálních vědách.

LENKA FORMÁNKOVÁ pracovala v oddělení Gender a sociologie Sociologického ústavu AV ČR. V rámci výzkumné praxe se zaměřuje na analýzu politik péče, otázky diverzity, inkluze a prekarity, participace znevýhodněných skupin na trhu práce a hlavně sladování práce a rodiny.

HANA MAŘÍKOVÁ je vědeckou pracovnící oddělení Gender a sociologie Sociologického ústavu AV ČR. Zaměřuje se na problematiku genderových nerovností na trhu práce i ve sféře rodiny, na kombinaci pracovního a soukromého života, rodinnou a sociální politiku.

LIBORA OATES-INDRUCHOVÁ je profesorkou sociologie genderu na Univerzitě Graz. Zabývá se genderovými diskurzů a kulturou státního socialismu, cenzurou ve vědě, genderovými aspekty tvořivosti a kvalitativními metodologiemi genderového výzkumu.

MARKÉTA ŠVARCOVÁ je vědeckou pracovnící oddělení Gender a sociologie Sociologického ústavu AV ČR. Odborně se věnuje nerovnostem na trhu práce z genderové a migrační perspektivy a především v oblasti podnikání a nastavení sociálních politik.

MARTA VOHLÍDALOVÁ se zabývá genderovými nerovnostmi na trhu práce, genderovými aspekty vědeckých kariér a mobility, sexuálním obtěžováním v akademickém prostředí a sociologií rodiny a soukromého života. Působí jako vědecká pracovnice v oddělení Gender a sociologie Sociologického ústavu AV ČR a jako odborná asistentka na VŠ Ambis, kde přednáší sociologii a výzkumné metody.

Literatura

- Bartoš, V., J. Cahlíková, M. Bauer, J. Chytilová. 2020. *Dopady pandemie koronaviru na duševní zdraví, Idea Anti Covid-19*. Praha: Idea AntiCovid. Dostupné z: https://idea.cerge-ei.cz/images/COVID/IDEA_Dusevni_zdravi_covid-19_cervenec2020_22.pdf.
- Bianchi, S. M., L. C. Sayer, M. A. Milkie, J. P. Robinson. 2000. „Is Anyone Doing the Housework? Trends in the Gender Division of Household Labor.“ *Social Forces* 79 (1): 191–228, <https://doi.org/10.1093/sf/79.1.191>.
- Bourdieu, P. 1998. *Teorie jednání*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Bourdieu, P. 2002. „Reprodukční strategie a formy nadvlády.“ *Sociální studia. Sborník prací Fakulty sociálních studií brněnské univerzity* 8: 77–91.
- Butler, J. 2004. *Undoing Gender*. New York: Routledge, <https://doi.org/10.4324/9780203499627>.
- Coltrane, S. 1996. *Family Man*. New York: Oxford University Press.
- Connell, R. W., R. Pearse. 2014. *Gender: In World Perspective*. 3rd ed. Cambridge: Polity.
- Craig, L., B. Churchill. 2020. „Dual-Earner Parent Couples' Work and Care During COVID-19.“ *Gender, Work & Organization* 28: 66–79, <https://doi.org/10.1111/gwao.12497>.
- Del Boca, D., N. Oggero, P. Profeta, M. Rossi. 2020. „Women's and Men's Work, Housework and Childcare, Before and During COVID-19.“ *Review of Economics of the Household* 18 (4): 1001–1017, <https://doi.org/10.1007/s11150-020-09502-1>.
- Deutsch, F. M. 2007. „Undoing Gender.“ *Gender & Society* 21 (1): 106–127, <https://doi.org/10.1177/0891243206293577>.
- Ehrenreich, B., A. R. Hochschild. 2004. *Global Woman: Nannies, Maids, and Sex Workers in the New Economy*. Holt Paperbacks.
- Fodor, É., A. Gregor, J. Koltai, E. Kováts. 2020. „Revolution Unstalled?: The Impact of the COVID-19 Crisis on the Domestic Division of Labor in Hungary.“ *Gender & Society blog*. Dostupné z: <https://gendersociety.wordpress.com/2020/05/28/revolution-unstalled-the-impact-of-the-covid-19-crisis-on-the-domestic-division-of-labor-in-hungary/>.
- Fodor, E., A. Gregor, J. Koltai, E. Kováts. 2021. „The Impact of COVID-19 on the Gender Division of Childcare Work in Hungary.“ *European Societies* 23 (1): 95–110, <https://doi.org/10.1080/14616696.2020.1817522>.
- Formánková, L., I. Dobrotić. 2011. „Mothers or Institutions? How Women Work and Care in Slovenia and the Czech Republic.“ *Journal of Contemporary European Studies* 19 (3): 409–427, <https://doi.org/10.1080/14782804.2011.610610>.
- Fowers, B. J. 1991. „His and Her Marriage: A Multivariate Study of Gender and Marital Satisfaction.“ *Sex Roles* 24 (3/4): 209–221, <https://doi.org/10.1007/BF00288892>.
- Gruber, M., J. M. Eberl, F. Lind, H. G. Boomgaarden. 2021. „Qualitative Interviews with

- Irregular Migrants in Times of Covid-19: Recourse to Remote Interview Techniques as a Possible Methodological Adjustment." *Forum Qualitative Sozialforschung* 22 (1): 1–15, <https://doi.org/10.17169/fqs-22.1.3563>.
- Hallberg, L. R. M. 2006. „The ‘Core Category’ of Grounded Theory: Making Constant Comparisons." *International Journal of Qualitative Studies on Health and Well-being* 1 (3): 141–148, <https://doi.org/10.1080/17482620600858399>.
- Hašková, H., Z. Uhde (eds.). 2009. *Women and Social Citizenship in Czech Society: Continuity and Change*. Prague: Institute of Sociology, Academy of Sciences of the Czech Republic.
- Havelková, H., L. Oates-Indruchová (eds.). 2015. *Vyvolaný hlas: Proměny genderové kultury české společnosti 1948–1989*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Hays, S. 1996. *The Cultural Contradictions of Motherhood*. New Haven: Yale University Press.
- Hennekam, S., Y. Shymko. 2020. „Coping with the COVID-19 Crisis: Force Majeure and Gender Performativity." *Gender, Work & Organization* 27 (5): 788–803, <https://doi.org/10.1111/gwao.12479>.
- Hochschild, A. R., A. Machung. 1989. *The Second Shift: Working Parents and the Revolution at Home*. New York: Viking.
- Charmaz, K. 2006. *Constructing Grounded Theory: A Practical Guide through Qualitative Analysis*. Thousand Oaks: Sage.
- Chiumento, A., L. Machin, A. Rahman, L. Frith. 2018. „Online Interviewing with Interpreters in Humanitarian Contexts." *International Journal of Qualitative Studies on Health and Well-Being* 13 (1), <https://doi.org/10.1080/17482631.2018.1444887>.
- Chung, H., H. Birkett, S. Forbes, H. Seo. 2021. „Covid-19, Flexible Working, and Implications for Gender Equality in the United Kingdom." *Gender & Society* 35 (2): 218–232, <https://doi.org/10.1177/08912432211001304>.
- Johnston, R. M., A. Mohammed, C. van der Linden. 2020. „Evidence of Exacerbated Gender Inequality in Child Care Obligations in Canada and Australia during the COVID-19 Pandemic." *Politics & Gender* 16 (4): 1131–1141, <https://doi.org/10.1017/S1743923X20000574>.
- Křížková, A., H. Maříková, H. Hašková, L. Formánková. 2011. *Pracovní dráhy žen v České republice*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Kulic, N., G. M. Dotti Sani, S. Strauss, L. Bellani. 2021. „Economic Disturbances in the COVID-19 Crisis and their Gendered Impact on Unpaid Activities in Germany and Italy." *European Societies* 23 (1): 400–416, <https://doi.org/10.1080/14616696.2020.1828974>.
- Leonard, S., N. Fraser. 2016. „Capitalism’s Crisis of Care." *Dissent* 63 (4): online, <https://doi.org/10.1353/dss.2016.0071>.
- Lewis, H. 2020. „The Coronavirus Is a Disaster for Feminism." *The Atlantic* 19/3/2020. Dostupné z: <https://www.theatlantic.com/international/archive/2020/03/feminism-womens-rights-coronavirus-covid19/608302/>.
- Lorber, J. 2005. „A World without Gender: Making the Revolution." Pp. 151–169 in J. Lorber (ed.). *Breaking the Bowls: Degendering and Feminist Change*. New York: W. W. Norton
- Mallett, O., A. Marks, L. Skountridaki. 2020. „Where Does Work Belong Anymore? The Implications of Intensive Homebased Working." *Gender in Management* 35 (7–8): 657–665, <https://doi.org/10.1108/GM-06-2020-0173>.
- Maříková, H. 2009. „Pečující otcové: Příběhy plné odlišností." *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 45 (1): 89–113, <https://doi.org/10.13060/00380288.2009.45.1.05>.
- Maříková, H., A. Křížková, M. Vohlídalová. 2012. *Živitelé a živiitelky: reflexe (a) praxe*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).

- Oates-Indruchová, L. 2002. *Discourses of Gender in Pre- and Post-1989 Czech Culture*. Pardubice: Univerzita Pardubice.
- PAQ research (nedatováno). *Jaké má pandemie dopady na duševní zdraví? Život během pandemie* [online]. Dostupné z: <https://zivotbehempandemie.cz/dusevni-zdravi>.
- PAQ research, IDEA Anticovid, NMS. 2020. *Život během pandemie* [online]. [cit. 26. 11. 2020]. Dostupné z: <https://zivotbehempandemie.cz>.
- Pfau-Effinger, B. 2005. „Development Paths of Care Arrangements in the Framework of Family Values and Welfare Values.“ Pp. 21–45 in B. Pfau-Effinger, B. Geissler (eds.). *Care and Social Integration in European Societies*. Bristol: The Policy Press, <https://doi.org/10.46692/9781847421340.003>.
- Presser, L. 2005. „Negotiating Power and Narrative in Research: Implications for Feminist Methodology.“ *Signs* 30 (4): 2067–2090, <https://doi.org/10.1086/428424>.
- Sevilla, A., S. Smith. 2020. „Baby Steps: The Gender Division of Childcare During the COVID-19 Pandemic.“ *Oxford Review of Economic Policy* 36: 169–186, <https://doi.org/10.1093/oxrep/graa027>.
- Shafer, K., C. Scheibling, M. A. Milkie. 2020. „The Division of Domestic Labor Before and During the COVID-19 Pandemic in Canada: Stagnation versus Shifts in Fathers' Contributions.“ *Canadian Review of Sociology* 57 (4): 523–549, <https://doi.org/10.1111/cars.12315>.
- Somogyi, N. I., O. Gergely, R. Geambaşu, B. Nagy. 2021. „Mothers' Mental Wellbeing During the First Covid-19-related Quarantine in 2020.“ Presentation at the 15th ESA Conference, 1. 9. 2021 [online]. Nепublikováno.
- Šmídová, I. (ed.). 2008. *Pečovatelská otcovství: Zkušenost a genderové vztahy*. Brno: Trinub EU.
- Vohlídalová, M. 2020. *Mzdové rozdíly mezi ekonomicky aktivními muži a ženami v souvislosti s epidemickou situací*. Datový soubor. Praha: AMBIS VŠ a Sociologický ústav AV ČR.
- West, C., D. H. Zimmerman. (1987) 2008. „Dělat gender.“ *Sociální Studia* 5 (1): 99–120, <https://doi.org/10.5817/SOC2008-1-99>.
- Williams, R. (1958) 1989. „Culture Is Ordinary.“ Pp. 1–18 in R. Williams, R. Gable (ed.). *Resources of Hope: Culture, Democracy, Socialism*. London: Verso.
- Woolf, V. (1929) 1998. *Vlastní pokoj: esej*. Praha: One Woman Press.

Příloha

Tabulka P1. Základní údaje o komunikačních partnerech, partnerkách a párech – část první

Číslo páru	Přezdívká	Pohlaví	Vzdělání	Zaměstnanecký status	Region	Počet dětí	Věk dětí	Forma rozhovoru
1	Ronja	žena	VŠ	OSVČ	Praha	2	8, 5	face-to-face
	Robert	muž	VŠ	OSVČ				face-to-face
2	Monika	žena	SŠ	OSVČ	Středočeský	2	9, 3	online
	Matěj	muž	SŠ	rodičovská dovolená				face-to-face
3	Magdalena	žena	SŠ	OSVČ	Středočeský	2	9, 12	face-to-face
	Milan	muž	SŠ	zaměstnavatel				face-to-face
4	Zuzana	žena	VŠ	zaměstnankyně	Plzeňský	3	12, 11, 5	online
	Zoe	žena	VŠ	OSVČ				online
5	Zara	žena	VŠ	zaměstnankyně	Praha	2	10, 7	face-to-face
	Zachariáš	muž	VŠ	OSVČ				online
6	Rebeka	žena	VŠ	OSVČ	Jihočeský	3	8, 4, 1	face-to-face
	Radim	muž	VŠ	zaměstnanec				face-to-face
7	Vanda	žena	VŠ	zaměstnankyně	Praha	2	8, 5	online
	Vojtěch	muž	SŠ	zaměstnanec				online
8	Viktorie	žena	VŠ	zaměstnankyně	Praha	2	7, 3	online
	Vilém	muž	VŠ	zaměstnanec				online
9	Hermína	žena	VŠ	rodičovská dovolená	Praha	2	5, 1	face-to-face
	Hynek	muž	VŠ	zaměstnanec				face-to-face

Tabulka P1. Základní údaje o komunikačních partnerech, partnerkách a párech – část druhá

Číslo páru	Přezdívká	Pohlaví	Vzdělání	Zaměstnanecký status	Region	Počet dětí	Věk dětí	Forma rozhovoru
10	Adéla	žena	VŠ	zaměstnankyně	Středočeský	2	10, 8	online
	Adam	muž	VŠ	OSVČ				online
11	Hedvika	žena	VŠ	OSVČ	Praha	1	12	telefon
	Hugo	muž	VŠ	zaměstnavatel				telefon
12	Aneta	žena	SŠ	OSVČ	Středočeský	1	11	online
	Alex	muž	VŠ	OSVČ				online
13	Lada	žena	VŠ	zaměstnankyně	Středočeský	2	7, 2	online
	Luboš	muž	SŠ	rodičovská dovolená				online
14	Lucie	žena	VŠ	jednatelka ve vlastní firmě	Jihomoravský	1	9	face-to-face
	Libor	muž	SŠ	zaměstnanec				face-to-face